

KONSEPTİN KOQNİTİV DİLÇİLİKDƏ VƏ LİŊVOKULTUROLOGİYADA XARAKTERİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Ötən əsrin sonlarından bəri sistem-struktur və statik paradigmanın yerini funksional, idrak və bir insana "hər şeyin ölçüsü" statusunu qaytaran və onu mərkəzdə tutan antroposentrik paradigma tutdu [2, s. 64]. Dilin insanla sıx əlaqəli hesab edilən müasir elmin antroposentrik istiqaməti struktur dilçiliyi ilə müqayisədə antroposentrik tədqiqatlarda daha çox diqqəti cəlb edir. Antroposentrik elmi tədqiqatlarda insan və onunla əlaqəli cəmiyyət, təbiət, mədəniyyət, idrak və s. bir-biri ilə sıx əlaqədə hesab olunur. Hal-hazırda müxtəlif elmlər fəlsəfə, ekologiya, dilçilik, məntiq və s. insanları tədqiqat obyektləri ilə əlaqəli şəkildə araşdırır. Buna baxmayaraq, insan fəaliyyətinin əsas vasitəsi olan dil olmadan insan fəaliyyətinin bütün müxtəlifliyini və mahiyyətini, onların idrak mexanizmlərini anlamaq mümkün deyil. Antroposentrik paradigmdə obyektədən subyektə qədər insan dildə və dildə insan təhlil edilir. Müasir dilçilikdə antroposentrik paradigma çərçivəsində bir sıra istiqamətlər tədqiq edilir, onlardan ikisini - koqnitiv dilçilik və linqvokulturologiyanı araşdıraraq. Koqnitiv dilçilik - dilin koqnitiv mexanizmi kimi dilin kodlaşdırılmasında və çevrilməsində mühüm rol oynayır.

Koqnitiv dilçiliyin bir elm kimi spesifikliyi koqnitiv dilçiliyin mənbələri, inkişaf mərhələsi, məqsədi və s. əsasları haqqında qısa bir məlumat verməkdir. Bu sahədə xarici dilçilərdən A. Langaker, J. Lakoff, M. Johnson, E. Roche, C. Fillmore, M. Minsky, J. Fedor, Rusiyada N.D. Arutyunova, A.N. Baranov, A.A. Kibrik, I.M. Kobozeva, E.S. Kubryakova, E.V. Raxilina, Y.S. Stepanov, İ.A. Sternin, V.N. Teli və digər tədqiqatçılar, Azərbaycanda isə elmi tədqiqatları ilə tanınan F.Y. Veysəllinin elmi – tədqiqat işlərini qeyd etmək olar. Dilçi koqnitiv fəaliyyətlərin neyronal olmaqla beyində mərkəzləşdiyini əsas tutaraq, insan koqnisiasını funksional baxımdan öyrənmiş, koqnisianın insan beyində informasiya şəklində formalaşaraq qəbulunu, saxlanması və ötürülməsini proseslərini ətraflı təhlil etmişdir.

3. D. Popova, İ.A. Sternin, V. I Karasik, A.A. Kretov, E.A. Pimenov, M.V. Pimenova "Koqnitiv dilçiliyə giriş" dərslərində koqnitologiyanın əsasları, sahələri, eyni zamanda əsas anlayışları və metodları haqqında ətraflı məlumat vermiş, ancaq linqvokulturologiya ilə əlaqəsini tam araşdırmamışlar.

Koqnitiv dilçiliyin məqsədinə qavrayış, təsnifat, dünya biliklərinin necə toplanması, informasiya ilə müxtəlif fəaliyyətlərin hansı sistemlərlə təmin olunması daxildir. Koqnitiv dilçilik insanla, onun ağılı və bütün idrak prosesləri ilə əlaqəli müxtəlif münasibətlərdə öyrənilməsi üçün geniş perspektivlər açaraq dilin anlaşılmasında yeni imkanlar yaradır.

Koqnitiv dilçilik məntiq, psixologiya, sosiologiya və fəlsəfə ilə təmasa girərək dilçiliyin əhatə dairəsindən kənara çıxır ki, bu da bu sahədə araşdırmanı maraqlı edir.

Digər tərəfdən, linqvokulturologiya – dil və mədəniyyətin əlaqəsini və qarşılıqlı təsirini araşdıran, dilçilik və mədəniyyətşünaslığın qovşağında yaranan, fəaliyyət göstərən, bu prosesi dil vahidlərinin ayrılmaz bir qolu olaraq araşdıran, sistemli metodlardan istifadə edərək, yeni dəyərlər sistemini əks etdirən müasir prioritetlərə yönələn kompleks bir elm sahəsidir [3, s. 4]. Mövcud istiqamətlərdəki bütün fərqlərlə birlikdə, müasir linqvokulturologiyanın mövzusu hər bir dil şəxsiyyəti eyni zamanda mədəni bir şəxsiyyət olduğu üçün iki fərqli kodun - dil və mədəniyyətin qarşılıqlı təsiri ilə formalaşan dil işarələrinin mədəni semantikasının öyrənilməsidir. Buna görə də, dil əlamətləri dilin daşıyıcılarının mədəni və milli zehniyyətini əks etdirmə qabiliyyəti ilə ifadə olunan mədəniyyətin "dili" funksiyasını yerinə yetirməyə qadirdir.

Bir çox dilçilər koqnitiv dilçiliklə linqvokulturologiyanın əlaqədə olduğunu qeyd edir. Koqnitiv dilçilikdə linqvokultural istiqamət ayrıca seçilir. Dilə linqvomədəni yanaşma dil sayəsində saxlanılır, ötürülür, insanların təcrübəsi, dünyagörüşü və münasibətinə əsaslanır.

E.S. Kubryakova bu iki elm sahəsini ümumi bir elm sahəsi - elmlərin idrak federasiyası çərçivəsində tədqiq edir. "Koqnitiv elm" termini müəyyən elmi fənləri əhatə edir. Bu baxımdan, bu sahə habelə, qəbul və emal ilə bağlı proseslərin birgə öyrənilməsi üçün birləşdirilmiş, bilik strukturlarının saxlanması və istifadəsi, təşkili və toplanması, həmçinin bu strukturların insan beyində meydana gəlməsini ehtiva edir. Koqnitiv dilçilik bir sıra elm sahələri ilə əlaqədardır. Buna fəlsəfəni, riyaziyyatı, dilçiliyi və antropologiyayı misal göstərmək olar. Hər bir əlaqəli sahənin idrakla bağlı öz mövqeyi, xüsusi çəkisi var. Koqnitiv elmin indiki mərhələsi elə bir inkişaf mərhələsini əks etdirir ki, burada konseptual analiz problemləri dil təzahürlərinin ardıcıl araşdırılmasında insan şüurunun fəaliyyətinə təzahür edir.

Antroposentrik paradigmanın qeyd olunan iki sahəsi (koqnitiv dilçilik və linqvokulturologiya) "dil-insan", integrativ dyad ilə xarakterizə olunan dil öyrənməyə yanaşma, "konsept" və "dünyanın mənzərəsi" terminləridir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz xüsusiyyətləri daha ətraflı koseptlə bağlı təhlil edək.

Koqnitiv dilçilikdə konsept anlayışı altında bu elm "yaddaş vahidi, zehni lüğət, konseptual sistem, mental əks etdirmə və idrak dili, insan psixikasında əks olunan dünyanın bütün dil mənzərəsi kimi başa düşülür" [6, s. 90]. Bu baxımdan, koqnitiv dilçilikdə konsept şüurda lokallaşdırılır: konsept mürəkkəbdir. Konsept ayrı-ayrı şüur vahidlərinin kompleksidir, hansıki, onun köməyi ilə insan düşünür. Bundan əlavə, konsept insan biliyi üçün yaddaş vahidi rolunu oynayır. Ümumiyyətlə, koqnitiv dilçilikdə belə qəbul edilir ki, konsept bu və ya digər tərəfdən dil vasitələrinin ifadəsi ilə bağlıdır. Konsept linqvistikaya münasibətdə konseptual sistemin vahididir, ifadəsidir və bundan əlavə, dünya haqqında məlumatları ehtiva edir [7, s. 8]. Ancaq

³³ Bakı Dövlət Universiteti. Ümumi dilçilik kafedrasının dissertantı bxilova@gmail.com

bunu da qeyd etmək vacibdir ki, konseptual məlumatların dillə və insan psixikası ilə bağlı olması koqnitiv dilçilikdə "dil - şəxs" dyadının triadaya "dil - insan - şüur" yəni üçlüyünə çevrilməsini də mümkünləşdirir.

Koqnitiv dilçilikdə olduğu kimi linqvokulturologiya da konseptual tədqiqatlar xarakterlidir. Koqnitiv dilçiliyin tədqiqat sahəsi koqnitiv konsept olduğu kimi, linqvokulturologiyanın da tədqiqat sahəsi – linqvokulturologiya ilə bağlı dil və mədəniyyətin vəhdətini təşkil edən konseptdir. Linqvokulturologiyada konsept "mədəni-zehni-linqvistik" formasiya, bir növ "dəst" kimi düşünülür. Belə ki, bu bir insanın düşüncəsindəki mədəniyyət, bu mədəniyyətin bir insanın zehni dünyasında daşdığı və sözlər ilə müşayiət etdiyi fikirlərin, konseptlərin, biliklərin, uyğunluq "dəsti"dir [10, s.14]. Ümumiyyətlə, mədəniyyət anlayışının çoxözlü bir düşüncə olduğu qəbul edilir. Linqvokulturoloji konseptin verballaşma ilə əlaqəli ifadə vasitəsi demək olar ki, bütün linqvokulturologiyanın əsasını təşkil edir. Burada sözün dünya mənzərəsində millətə məxsus mənzərəni əks etdirən ümumiləşdirilmiş görüntüsünü daha aydın müəyyən etmək olar. "Kollektiv şüurun həqiqi və ya ideal dünyanın mövzusu əks etdirən və içində saxlanılan vahidi verbal olaraq təyin olunmuş formada dilin milli yaddaşında qorunur" [1, s. 11].

Yuxarıda qeyd olunan "dil - şəxs" antroposentrik paradigma dyadı linqvokulturologiyada "dil - şəxs - şüur - mədəniyyət" konstruksiyasına çevrilir.

Son zamanlarda koqnitiv konsepti linqvokulturoloji konseptdən ayırırlar. Məsələn, Q. Q. Slişkin bu fərqləri aşağıdakılar kimi göstərir: "1) koqnitivist üçün bir dil vahidi bir konseptə uyğundur; linqvokulturoloq üçün isə konsept çox uyğunlaşma xüsusiyyətinə malikdir, yəni müxtəlif dil vahidlərindən istifadə etməklə həyata keçirilir; 2) hər koqnitivist üçün onun konsepti sözə uyğundur; bir linqvokulturoloq üçün konsept məhdud sayda mədəni əhəmiyyətli vahidlərdir" [9, s. 22]. Müəllif onu da qeyd edir ki, linqvokulturoloji konsept cəmiyyətin dəyərlərinin sabit olduğu şüura əsaslanaraq fəaliyyət göstərir. Bu baxımdan, linqvokulturoloji konseptin mərkəzində həmişə dəyər var. Belə ki, koqnitiv dilçilikdə konseptin tiplərinə, onların sistemli təşkilinə və əlaqələrinə diqqət yetirilirsə, linqvokulturologiyada cəmiyyətin mədəni dəyərləri araşdırılır.

S. G. Vorkaçev bu barədə yazır: "Linqvokulturoloji tədqiqatlar tipoloji mahiyyət kəsb edir və dildə mental aspektdə ümumi dəyərlərin formalaşdırılmasına yönəlmişdir. Linqvokulturoloqların maraq dairəsində mental vahidlərin tərkibindəki spesifik tədqiqatlar, konkret mədəni konseptlərin fərqli xüsusiyyətlərinin sistemləşdirilmiş məcmusu və təsviri durur" [2, s. 43-44]. Beləliklə, linqvokulturologiyanın məhz mədəniyyət ilə əlaqədə araşdırılan dəyər tərəfi onu koqnitiv konseptdən fərqləndirir.

Koqnitiv dilçilik konsept növlərini sema, freym, ssenari və s. tədqiqatlarda müəyyənləşdirməyə çalışır. Bunların hamısı yaddaşda saxlanılan və standart vəziyyətlərin adekvat idrak işlənməsini təmin edən bir məlumat toplusu olması ilə birləşir.

Sema - fərqli sözlərin mənalarını qarşılaşdırarkən üzə çıxan bir mənə, tərkib hissəsidir. Leksik mənənin ayrılmaz tərkib hissəsidir.

Freym və ya koqnitiv dilçilik, bu dildə danışan cəmiyyətin ən azı bir hissəsi üçün ortaq olan mədəni olaraq şərtləndirilmiş, kanonlaşmış, yəni, ümumiyyətlə, ənənəvi qəbul edilmiş norma, adət, qayda, bir məlumat modelidir. Bir freymi leksik anlayışın bir növü kimi qəbul etmək üçün koqnitologiya və koqnitiv dilçilik kimi anlayışlar üzərində dayanmaq lazımdır. Belə ki, məhz koqnitiv dilçilikdə konsept anlamı nəzərə alınır. Koqnitiv dilçilik isə yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, insan şüurunda maddi varlığın dildə ifadəsidir. Belə ki, mənə tərəfi dilçilikdə konsept, ifadə tərəfi koqnemdir.

Bəzən dilçilikdə anlam termini mənə termini ilə bir tutulur, bəzən isə fərqləndirilir. Anlam – bu fəlsəfi, dərin mənəli söz kimi işlənilir, keçmişdə qazanılan bilik, bacarıq və təcrübənin insan beynində mövcud olan izidir. Bu bilik aşağıdakıları əhatə edir: 1) leksik mənə 2) mövzu ilə bağlı ensiklopedik məlumat 3) extra - linqvistik biliklər. Freym müəyyən bir nüvənin ətrafında təşkil olunmuşdur və buna görə də bu nüvə ilə əlaqəli məlumatları ehtiva edir.

Prosesin, hərəkətin, ən vacib mərhələləri ilə təsviri bir ssenaridir. Bu mətnin təsviri nəticəsində yaranır. Ssenarilər termini, koqnitiv dilçilikdə qavranılan vəziyyətdən sonra nələrin baş verməsi ilə bağlı gözləntilər toplusu olaraq təyin olunur və yalnız real və ya təsvir edilmiş vəziyyəti deyil, həm də təfərrüatlı bir planı başa düşməyimizə imkan yaradır və bu vəziyyətdə davranışımızı müəyyən edir.

Linqvokulturoloji tədqiqatlara isə lüğətlər, tək sözlər deyil, sözlərlə ifadə olunan konseptlər, mədəniyyətin əsas dəyərləri daxildir. B.I. Karasik "Etnospesifik konseptlər" məqaləsində bu cür lüğətləri xarakterizə edir [4, s. 84-93].

Konseptin koqnitiv və linqvokulturoloji strukturları arasındakı fərqləri araşdıraraq. Koqnitiv tədqiqatlarda konseptin sahə modeli məlumdur. Burada konsept nüvədən və koqnitiv təbəqələrdən ibarətdir [8, s. 12-16]. Koqnitiv konseptin konseptual tərəfi onun linqvistik təsbitidir. Belə ki, buraya onun mənəsi, təyinatı, təsviri, quruluşunun xüsusiyyətləri, müəyyən bir anlayış ilə əlaqəli xüsusiyyətləri daxildir. Obrazlı tərəfinə obyektləri görmə, eşitmə, toxunma, dad xüsusiyyətləri, hadisələrin şüurumuzda bu və ya digər şəkildə əks olunması daxildir. Konseptin dəyər tərəfi isə həm fərdi, həm də kollektiv üçün əhəmiyyətinin vacib olduğunu xarakterizə edir.

XX əsrin sonunda dilçilik terminologiyasına "dünyanın mənzərəsi" termini daxil oldu. Dünyanın mənzərəsi – insan beynində idrak fəaliyyəti müddətində formalaşan dünyanın bütöv bir görüntüsüdür. "Dünyanın mənzərəsi" ifadəsinə dar bir mənada baxmaq olar: vahid baxışın sabit olduğu elmdə bir məlumat və məlumat sistemi tarixinin müəyyən bir mərhələsində formalaşaraq və dəyişərək bir mərhələdən digərinə keçid edir və bu baxımdan : "dünyanın bioloji mənzərəsi", "dünyanın fiziki mənzərəsi", "dünyanın dil mənzərəsi" və s. bu kimi terminlərin mövcudluğunu zəruri edir [7, s. 5]. Bu baxımdan, bizi dünyanın dil mənzərəsi maraqlandırır. Müasir dilçilikdə dünyanın dil mənzərəsi altında ənənəvi olaraq dünya haqqında bir məlumat toplusu dildə əks olunmaqla başa düşülür. Koqnitiv dilçilik üzrə tədqiqatlarda dünyanın konseptual mənzərəsini dil mənzərəsi ilə müqayisədə həcminə görə qloballığını qəbul edərək, onların mövqə baxımından uyğunsuzluğunu vurğulamaq lazımdır. Beləki,

dünyanın koqnitiv mənzərəsi konseptlərinin və süurun stereotiplərinin toplusu olmaqla ətraf mühitin elementlərini izah etməyə, baş verən hadisələrin təhlilini verməyə, onların səbəb və nəticə bağlılığını isbat etməyə, insanın hissi və şəxsi təcrübəsinə əsaslanaraq öncəgörməsini təhlil etməyinə, ümumiləşdirici nəticə çıxarmağına, şüurda saxlanıb qalmasına imkan yaradır. Xalqın məxsus olduğu dünya mənzərəsi o xalqa məxsus müxtəlif fərdlərin dəyişməz, təkrarlanan dəyişməz mənzərəsidir. Bu xalqın davranışında həm abstrakt, həm də koqnitiv psixoloji həqiqətlərlə əks olunan gerçəkliyin idrak fəaliyyətinin nümunəsidir. Bu nümunələr xalqın düşüncəsində, davranışında, dilində, frazeologizmlərdə, atalar sözlərində, ifadələrdə öz əksini tapır. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, dünyanın dil mənzərəsinin izahı linqvistik əhəmiyyətə malikdir. Belə olmasaydı, dildə ifadə vasitələri sistemini təsvir etmək və göstərmək çətin olardı. Bu təsvir koqnitiv strukturu əhatə etdiyindən, dünyanın dil mənzərəsini, buradakı konseptləri linqvokoqnitiv təsvirlə izah etməyə imkan verir və şəxsin informasiya bazasında toplanmasına zəmin yaradır. İnsanın dünyanı dərk etməsi, onun konseptual mənzərəsi dəyişərək təzələnir, halbuki, dünyanın dil mənzərəsi uzun müddət ərzində öz izlərini qoruyub saxlamaqda davam edir.

Konseptual dil mənzərəsi anlayışlar toplusundan ibarət olduğundan və burada dünya haqqında məlumatlar yalnız verbal deyil, həm də qeyri – verbal olaraq kodlandığından, dünyanın dil mənzərəsindən daha geniş və zəngindir. Konseptlər insanın şüurunda dünya haqqındakı biliklərinin komponentləri kimi çıxış etdiyindən koqnitiv dilçilikdə ən mühüm tədqiqat obyektidir. Linqvokulturoloqlar dildə dəyərləri anlamağın bir hissəsi olaraq, dünyanın dəyər mənzərəsini nəzərdən keçirməyi təklif edirlər. Bundan əlavə, linqvokulturoloqlar dildə dünyanın dəyər mənzərəsini öyrənərkən aşağıdakı müddəaları nəzərə alır: 1) dildə dünyanın dəyər mənzərəsi ümumi insani və spesifik hissələri əhatə edir; 2) dildə dünyanın dəyər mənzərəsi hüquqi, dini, əxlaqi normalarla əlaqəli qərarlar, ümumi qəbul edilmiş sağlam düşüncə mühakimələri, tipik folklor süjetləri ilə qarşılıqlı əlaqəli qiymətləndirmə şəklində yenidən qurulur; 3) dünyanın dəyər mənzərəsində müəyyən bir mədəniyyət üçün ən vacib olan mənalar, dəyər dominantları, dildə dəstəklənən və qorunan mədəniyyət mövcuddur.

Beləliklə, linqvokulturologiya dilçilik ilə birlikdə dünyanın ümumi mənzərəsi daxilində dəyər mənzərəsinin vacibliyini vurğulayır. Yəqin ki, gələcəkdə dünyanın konseptual mənzərəsinin və dünyanın linqvokulturoloji konseptual mənzərəsinin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı yeni fikirlər yaranacaqdır. Koqnitiv dilçilik və linqvokulturologiyada integrativ yanaşma tətbiq olunur. Çünki, əksər hallarda obyektiv araşdırma əldə etmək üçün dil ilə birlikdə müxtəlif elmlərdən əldə edilən biliklərin sintezi lazımdır. Bu istiqamət həm həqiqi dil məlumatlarını, həm də əlaqəli fənnlərin nailiyyətlərini nəzərə alır. Qeyd edək ki, koqnitiv dilçilik və linqvokulturologiya çərçivəsində çox sayda istiqamətlər inkişaf edir. Məsələn, XX əsrin 90-cı illərində, koqnitiv dilçilik və politologiya bazası əsasında, siyasi dilçilik yaranır ki, onun da tədqiqat obyektini siyasi diskursdur. Digər tərəfdən, müasir dilçilikdə linqvokulturologiyanın fəlsəfi adla əlaqədə yeni istiqaməti - aksioloji dilçilik yaranmışdır ki, onun da tədqiqat obyektini dəyərlərdir.

Deməli, konseptə koqnitiv yanaşmada konsept bəzən müəyyən olunmuş dil vahidlərlə əlaqələrini itirir və linqvokulturoloji yanaşmalarda yenilərinə əldə edə bilər. Çünki, konsept şüur, idrak, dil və mədəniyyətlə elmi sahələri birləşdirən vahiddir. Beləki, konsept dərk edilir, mədəniyyətə köklənərək dildə ifadə olunur. Dilçiliyin köməyi ilə koqnitiv dilçilikdə və linqvokulturologiyada araşdırılan konseptlərin təhlili, konseptual quruluşun tədqiqi, konseptə müxtəlif yanaşmalara baxmayaraq nə isə ümumi bir nöqtədə birləşir və onları bir mövzu altında toplayır. Konsepti dərk etmək üçün onun strukturunu koqnitiv dilçilikdə və linqvokulturologiyada müəyyən etmək, onun modelini qurmaq müasir Azərbaycan dilçiliyində yeni müraciət olunan elmi işlərdən biri kimi qəbul edildiyindən onun tədqiqi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Təqdim olunan elmi məqalədə göstərilir ki, koqnitiv dilçilik və linqvokulturologiya bir tərəfdən konseptlə bağlı oxşar xüsusiyyətləri ortaya qoyur: konseptin tədqiqində dilə integrativ yanaşma, "dil - şəxs" dyadına istinad edərək konseptə maksimum diqqət, konseptin linqvokulturoloji araşdırma arzusu ilə dünyanın anlayışları və mənzərələri. Bundan əlavə, bu konseptin koqnitiv dilçilik və linqvokulturoloji baxımdan fərqləndirilməsi faktını göstərir və gələcək tədqiqatlar üçün aktual edir.

Ədəbiyyat:

1. Бабушкин А. П. Перевод реалий в свете проблем когнитивной семантики // Проблемы культурной адаптации текста. — Воронеж, 1999, с. 11-13.
2. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность: становление этноцентрической парадигмы в языкознании. Филологические науки. — 001. — №1. с. 64-72.
3. Воробьев В. В. Лингвокультурологическая парадигма личности — М., 1996, с.350
4. Карасик В. И. Этноспецифические концепты / Введение в когнитивную лингвистику. — Кемерово, 2004, с.340
5. Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс — Волгоград : Перемена, 2002, с.390
6. Кубрякова Е. С., Демьянков, В. З, Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов — М., 1996, с.449
7. Пименова М. В. Предисловие // Введение в когнитивную лингвистику. — Кемерово, 2004. — Вып. 4. с.210
8. Попова З. Д. К проблеме унификации лингвокогнитивной терминологии / Введение в когнитивную лингвистику. Кемерово – 2004, с.58 Вып. 4
9. Слышкин Г. Г. Лингвокультурные концепты и метакоцепты : дис. ... д-ра филол. наук. — Волгоград, 2004, с.323
10. Степанов Ю. С. Константы: словарь русской культуры — М.: Академический проект, 2001, с.991

Açar sözlər: koqnitiv dilçilik, konsept, linqvokulturologiya, dil vahidi, dil və mədəniyyət

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, концепт, лингвокультурология, языковая единица, язык и культура.

Key words: cognitive linguistics, concept, linguoculturology, language unit, language and culture.

XÜLASƏ

Konseptlərin koqnitiv dilçilik və linqvokulturologiyada araşdırılması, dilçilik tədqiqatlarının istiqamətlərini yeniləndirən antroposentrik paradigmatmaya istinad edərək meydana gəldi. Dili insanın idrak fəaliyyəti ilə təmasda öyrənilməsi zərurəti XX əsrin sonunda daha böyük əhəmiyyət kəsb etdi. Bu baxımdan, məqalədə konsept koqnitiv dilçilik və

lingvokulturoloji aspektdən araşdırılır. Belə ki, müasir dilçilikdə dil əsas tədqiqat obyektini seçilərək elmin inkişafının müxtəlif mərhələlərində fərqli yanaşmalarla təhlil edilir. Dilçilikdə konsept elmi tədqiqatlarda maraq doğuran sahələrdən birinə çevrilərək koqnitiv dilçilikdə və lingvokulturologiyada nəzəri və praktik cəhətdən araşdırılır. Dilçiliyin köməyiylə koqnitiv dilçilikdə və lingvokulturologiyada araşdırılan konseptlərin təhlili, konseptual quruluşun tədqiqi konseptə müxtəlif yanaşmalara baxmayaraq ümumi bir nöqtədə birləşir və onları bir mövzu altında saxlayır. Koqnitiv dilçiliyin tədqiqat sahəsi koqnitiv konsept olduğu kimi, lingvokulturologiyanın da tədqiqat sahəsi – lingvokulturologiya ilə bağlı dil və mədəniyyətin vəhdətini təşkil edən konseptdir. Müasir dilçilikdə koqnitiv dilçilikdə konsept lingvokulturoloji konseptdən ayrılır. Belə ki, koqnitivist üçün bir dil vahidi bir konseptə, digər tərəfdən bir lingvokulturoloq üçün isə konsept bir sıra dil vahidlərinə istiqamətləndirilir. Hər koqnitivist üçün onun konsepti sözə uyğundur, digər tərəfdən hər bir lingvokulturoloq üçün isə konsept mədəni əhəmiyyətli vahiddir. Konsepti dərk etmək, onun strukturunu koqnitiv dilçilikdə və lingvokulturologiyada müəyyən etmək, onun modelini qurmaq müasir Azərbaycan dilçiliyində yeni müraciət olunan elmi işlərdən biri kimi qəbul edildiyindən onun tədqiqi olduqca vacibdir.

РЕЗЮМЕ

Изучение концептов в когнитивной лингвистике и лингвокультурологии возникло в связи с антропоцентрической парадигмой, которая обновила направления лингвистических исследований. В конце двадцатого века потребность изучать язык в контакте с познавательной деятельностью человека стала еще более важной. В связи с этим в статье рассматривается концепт с точки зрения когнитивной лингвистики и лингвокультурологии. Таким образом, в современной лингвистике язык выбирается в качестве основного объекта исследования и анализируется с использованием разных подходов на разных этапах развития науки. В лингвистике концепт стала одной из областей научных исследований и теоретически и практически изучается в когнитивной лингвистике и лингвокультурологии. Анализ концептов, изучаемых в когнитивной лингвистике и лингвокультурологии, с помощью лингвистики, изучение концептуальной структуры, несмотря на разные подходы к концепту, объединяют в одной точке и держат их в рамках одной темы. Подобно тому, как предметом исследования когнитивной лингвистики является когнитивный концепт, а предметом исследования лингвокультурологии является концепт, которая формирует единство языка и культуры, связанное с лингвокультурологией. В современной лингвистике концепт в когнитивной лингвистике различается от концепта лингвокультурологии. Таким образом, для когнитивиста языковая единица направлена на концепт, а для лингвокультуролога - на несколько языковых единиц. Для каждого когнитивиста его концепт соответствует слову, а для каждого лингвокультуролога концепт является единицей культурного значения. Для того, чтобы понять концепт, определить ее структуру в когнитивной лингвистике и лингвокультурологии, построить ее модель, очень важно ее исследование, так как она принята как одна из новых прикладных научных работ в современной Азербайджанской лингвистике.

SUMMARY

The research of concepts in cognitive linguistics and linguoculturology arose with reference to the anthropocentric paradigm that renewed the directions of linguistic research. At the end of the twentieth century, the need to study a language in contact with human cognitive activity became even more important. In this regard, the article examines the concept from the point of view of cognitive linguistics and linguoculturology. Thus, in modern linguistics, language is chosen as the main object of research and is analyzed using different approaches at different stages of the development of science. In linguistics, the concept has become one of the areas of scientific research and is theoretically and practically studied in cognitive linguistics and linguoculturology. The analysis of the concepts studied in cognitive linguistics and linguoculturology using linguistics, the study of the conceptual structure, despite different approaches to the concept, unite at one point and keep them within the framework of one topic. Just as the subject of cognitive linguistics research is the cognitive concept, and the subject of research of linguoculturology is a concept that forms the unity of language and culture associated with linguoculturology. In modern linguistics, the concept in cognitive linguistics differs from the concept of linguoculturology. For the cognitivist, a language unit links to a concept; for a linguoculturologist, the concept is implemented using a number of language units. So for every cognitivist, his concept is to be connected with the word and for every linguoculturologist, the concept is a unit of the cultural significance. In order to understand the concept, to determine its structure in cognitive linguistics and linguoculturology, to build its model was accepted in modern Azerbaijani linguistics as one of the new applied extremely important scientific research

Rəyçi: fil.e.d., professor Məmmədli Novruzov